

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2022

LXIV. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Tringli István

A magyar szokásjog és a protestáns természetjog magyarul

Kádár Zsófia

Egyháziak a magyar országgyűlések alsótábláján, 1608–1688

A paraszti világ tükröződései (18–20. század)

Horváth Gergely Krisztián, Tompa László, Csikós Gábor,
Petrás Éva és Gárdonyi Máté tanulmányai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

E számunk vendégszerkesztője
HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2022-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIV. évfolyam, 2022. 2. szám

TANULMÁNYOK

Tringli István A magyar szokásjog és a protestáns természetjog magyarul 173

Kádár Zsófia Egyháziak a magyar országgyűlések alsótábláján, 1608–1688 203

A PARASZTI VILÁG TÜKRÖZŐDÉSEI

Horváth Gergely Krisztián A magyarországi jobbágyszabadság végrehajtása és történeti percepciói 251

Tompa László Törpebirtokostól az óriás uradalomig. A szerződéses jobbágyság Veszprém, Sopron, Borsod és Bihar vármegyékben 269

Csikós Gábor „... mennél több bolondot kell termelni az államnak”. A társadalom alakíthatóságának élettani határai, 1952 295

Petrás Éva A szociális kérdés alakváltozatai. Czettler Jenő mezőgazdasági szociálpolitikai koncepciója 315

Gárdonyi Máté „A vidék a mi terünk”. Egyházpolitikai harc, katolikus társadalomszervezés és a vidék problémái a 19. század végének Magyarországon 327

A SZOCIÁLIS KÉRDÉS ALAKVÁLTOZATAI

Czettler Jenő mezőgazdasági szociálpolitikai koncepciója

PETRÁS ÉVA

THE SOCIAL QUESTION IN CHANGING PERSPECTIVES
The Agrarian Social Political Concept of Jenő Czettler

Jenő Czettler (1879–1953) was a prominent economist, social politician, scholar, and conservative Christian party politician who specialized in the field of agrarian and peasant question. He excelled in the first decades of the 20th century, became an expert of the question, and held a numerous decisive political and academic positions, which made him a key figure in his field before World War II. As a consequence of his career's arc and political commitment, however, he fell victim of persecution in the Rákosi era and after a show trial he died in prison.

The study deals with Czettler's biography from the point of view of the development of his agrarian social political concept.

Keywords: agrarian social policy, peasantry, conservatism, Catholicism

A korán elavult Czettler

A Czettler Jenő életére vonatkozó nem túl terjedelmes szakirodalom egyöntetűen rögzíti, hogy Czettler munkásságának nem adatott meg az őt megillető figyelem.¹ Ez részben az a töréssel magyarázható, amelyet életpályája 1944–1945 után szenvedett el, ám itt nem csupán nyugdíjba vonulásának körülményeire, a Magyar Tudományos Akadémiáról való eltávolítására, majd koncepciók perbe fogására kell gondolnunk, s az ezek mögött felsejlő, sokak életét derékba törő politikai indíttatású üldöztetésre.² Politikai szerepvállalása,

Petrás Éva, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala. A tanulmány az MTA–BTK „Lendület” Tíz Generáció Kutatócsoport munkája keretében készült.

¹ Lásd erről Tóth Pál Péter bevezetőjét a Czettler Jenő: *Mezőgazdaság és szociális kérdés. Tanulmányok és parlamenti beszédek* című kötetben. ([Szerk. Tóth Pál Péter.] Bp., 1995. 7–21.); Cseszka Éva: A tündöklésből a homályba. Czettler Jenő életútja és munkássága. In: *Pártok, politika, történelem. Tanulmányok Vida István egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szerk. Réfi Attila – Sziklai István. Bp., 2010. 125–141.

² Az Államvédelmi Hatóság 1950. december 19-én tartóztatta le az akkor 71 éves tudóst. Felelősségre vonása a Grósz József kalocsai érsek elleni per vasutas mellékperében történt meg. Czettlert azzal vádolták, hogy MÁV-alkalmazottakból akciócsoportot szervezett, amely szabotázásokat hajtott végre, maga pedig

tudósi és közéleti pozíciói kétségkívül a polgári kor egyik prominens agrárpolitikai és agrárközgazdasági szakembereként, különböző katolikus és konzervatív pártok képviselőjeként állítják őt elének, akinek életpályája végén az üldöztetés, a börtön, majd a 301-es parcella egyik névtelen sírja jutott osztályrészéül.³ Nem kétséges, 1950 után Czettler valóban nem csupán elfeledett, hanem elfeledtetett mesterré is vált.

Pályája azonban nem egyszerűen az ő politikai felfogásával és szakmai nézeteivel szöges ellentétben álló új hatalmi berendezkedés miatt hanyatlott „tündöklésből a homályba”, amint egyik életrajzírója tanulmányának címe summázza életét.⁴ Már 1944 előtt bizonyos értelemben túlhaladt rajta a kor: a szellemi érettségre az 1930-as években jutó újabb tudósnemzedék nem benne látta mesterét, így nem jött létre „Czettler-iskola” sem. Úgy tűnik, Czettler élete nem csupán a második világháború után szenvedett törést, hanem életműve bizonyos értelemben már korábban folytathatatlanak bizonyult. Az okok feltárásával még adósak életrajzírói,⁵ ám az bizonyosnak tűnik, hogy az 1918–1919-es forradalmi időszak után olyan új szellemi és politikai környezet alakult ki, amelyben nem tudott teljesen együtt mozogni korával, s vélhetően ez is hozzájárult életműve fokozatos jelentőségvesztéséhez. A Horthy-kor szociálpolitikai intézkedései mögött meghúzódo szaktudományos innováció, a szociális jogfejlődés és az erre épülő törvénykezési gyakorlat más premisszákra épült és más szakmai alapokon valósult meg, mint amit Czettler szociálpolitikán értett,⁶ s az agrárpolitika iránya és tartalma is eltért attól, amit ő kívánatosnak tartott.⁷

Czettlert a dualizmus korának utolsó két évtizede formálta, iskoláit ekkor végezte, társadalmi tapasztalatait Magyarországon és európai tanulmányútjain ez idő tájt szerezte, és bizonyos értelemben mindig e korszak képviselője maradt.⁸ Látásmódját, a társa-

a nyugatiaknak kémkedett. Konceptió perének anyaga Budapest Főváros Levéltárában (Fővárosi Bíróság iratai) található: BFL XXV.4.f. 001221/1951. jelzet alatt. Czettlert 1951. augusztus 10-én tizenkét év börtönbüntetésre ítélték „a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése” büntetésében találva őt bűnösnek. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete megtalálható becsatolva az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában Bozsik Pál és társai ügyének egyik dossziéjában is: ÁBTLL 3.1.9. V-103458/1. 325-336.

³ Czettler Jenő máig tisztázatlan körülmények között, valószínűleg 1953. április 29-én halt meg a Mosonyi utcai rabkórházban. A család csak 1992-ben tudta újratermetni halottját.

⁴ Lásd Cseszka: A tündöklésből a homályba.

⁵ Kádár Zsuzsanna a Tóth Pál Péter által szerkesztett Czettler-kötetről írt recenziójában említi, hogy a *Magyar Életrajzi Lexikon* még az 1980-as években is mint „reakciós agrárpolitikust” tárgyalja Czettlert. *Magyar Tudomány* 103 (1996) 1164–1166. Konceptió perének részletes feltárása is még a történettudomány adóssága Czettlerrel szemben, s így utolsó éve és halálának körülményei sincsenek a mai napig tisztázva; életműve pedig jószerint érintetlen.

⁶ Itt elsősorban a Bethlen-érában a Vass József népjóléti és munkaügyi miniszteri működése idején új lendületet kapó szociális törvénykezésre, majd az 1930-as években többek között Kovrig Béla szociálpolitikai tevékenységére gondolhatunk.

⁷ 1932-ben megjelent *Agrárpolitika* című művében Czettler úgy találta, a klasszikus agrárpolitika, amely „mindazon alapelvek és intézkedések összessége, amelyeket az állam a mezőgazdaság istápolására szükségesnek tart”, mezőgazdasági politikává redukálódott, amely nem látja meg a mezőgazdaságban tevékeny embert, hanem üzemtechnikai munkarendszerként tekint az agráriumra. Czettler Jenő: *Agrárpolitika*. Bp., 1932. (Kincsestár) 3.

⁸ Czettler Jenő 1879. április 2-án született Jászárokszálláson, katolikus családban. Édesapja a jászkun területék földmérő mérnöke volt. A középiskolát Jászberényben végezte, ahol 1897-ben érettségizett. Tanul-

dalmi-politikai folyamatokhoz való viszonyát a dualizmus liberális világában kialakult, agrárius körökben formálódott újkonzervatív nézetrendszere határozta meg. Egy lezáruló paradigma azonban nem jelenti feltétlenül reprezentánsa érdemi munkásságának végét, és ez Czettlerre kiváltképpen igaz: ő még évtizedeken át, egészen 1947-ig folyamatosan oktatott,⁹ írt, és nevéhez jelentős szellemi teljesítmények fűződnek. Itt nem csupán – olykor a szó szoros értelmében – súlyos kötetei és tanulmányai érdemelnek említést,¹⁰ hanem például az is, hogy a *Magyar Gazdák Szemléje* felelős szerkesztőjeként több mint két évtizedig – 1922 és 1944 között – korszakmeghatározó vezetője volt ennek a magyar agrárvilág kérdéseivel foglalkozó periodikának.¹¹

Aktív politikusi pályája is döntően a Horthy-kor időszakára esett:¹² 1920 és 1935 között előbb nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő lett, 1927-től a képviselőház egyik alelnöke, 1937-ben pedig felsőházi tagságot is kapott;¹³ tehát a két világháború közötti időszak legnagyobb részében a politikai elit tagjaként is működött.¹⁴

Szinte felsorolni is nehéz, eközben hány közéleti társaság tagja, illetve vezetője volt, s e társaságok döntő többsége szakmai fórumot is jelentett számára.¹⁵ Mindezek azt jelzik,

mányait a Budapesti Tudományegyetem Jogi és Államtudományi Karán folytatta, érdeklődése itt fordult az agrárpolitika felé. Németországi tanulmányútjain közgazdaságtant, agrártörténetet és szociálpolitikát hallgatott. Szellemi horizontját ezért is elsősorban német közgazdaságtani, szociálpolitikai és agrártudományi szerzők formálták, de széles olvasottsággal rendelkezett a francia és az angol szakirodalomban is. Ő maga elsősorban Martin Fassbender professzor követőjének tartotta magát, de inspirálta őt Heinrich Dade agrárközgazdász, valamint Adolf Wagner és Gustav Schmoller „katedraszocialista” közgazdászok nézetrendszere is. Életrajzát részletesen lásd Tóth Pál Péter: Bevezető. In: Czettler: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 12–13.

- ⁹ Egyetemi oktatói pályáját már az első világháború előtt kezdte. 1919 és 1925 között a Budapesti Tudományegyetem Közgazdasági Karán a szövetkezeti politika és a szövetkezeti ügyvitel, majd 1925 és 1934 között az agrárpolitika és a gazdaságtörténet nyilvános rendes tanára, közben 1924/25-ben a kar dékánja. 1934 és 1947 között a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Karán az agrárpolitika és gazdaságtörténet nyilvános rendes tanára és ugyanott 1935/36-ban az egyetem rektora.
- ¹⁰ Czettler Jenő műveinek bibliográfiáját Hídvégi Nikoletta állította össze. Czettler: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 527–541.
- ¹¹ Czettler pályájának alakulásában külön említést érdemel Bernát Istvánhoz való kötődése: Czettlert 1909-től a Földművelési Minisztérium a Magyar Gazdaszövetséghez delegálta, ahol előbb beosztottja, majd helyettese, később pedig utóda lett Bernát Istvánnak. A *Magyar Gazdák Szemléjének* szerkesztésében is Bernát nyomdokain járt. Bernát István fiának, Gyulának ő lett a mestere, ő írt például előszót Bernát Gyulának *A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai, 1790–1848* című, 1930-ban, Budapesten megjelent könyvéhez.
- ¹² Első komolyabb, bár kéréséletű politikai szerepéhez 1918. október 29-én jutott, amikor az összeomlást megelőzően a király gróf Hadik Jánost nevezte ki miniszterelnökké. Hadik a földművelésügyi államtitkári pozíció betöltésére kérte fel őt. Ez a megbízatása azonban csupán egyetlen napig tartott, azt az ősrizsás forradalom elmosta.
- ¹³ Czettler új pozícióját kifejezetten Serédi Jusztinián hercegprímás közbenjárásának köszönhetette. Püski Levente: *A magyar felsőház története, 1927–1945*. Bp., 2000. 100.
- ¹⁴ 1920-ban kispárti programmal került be a nemzetgyűlésbe, majd 1923-tól a Keresztény Nemzeti Gazdasági Párt, illetve 1926-tól a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt színeiben politizált, később az Egyesült Keresztény Párthoz csatlakozott.
- ¹⁵ A teljesség igénye nélkül megemlítendő, hogy még 1920-ban bekapcsolódott a Katolikus Népszövetség munkájába, később az Actio Catholica igazgatótanácsi tagja is lett. Elnöke volt a Jászok Egyesületének, a Keresztény Iparosok Országos Egyesületének, igazgatója, majd alelnöke lett a Magyar Gazdaszövetségnek, tagja volt a Földművelésügyi Minisztérium munkásügyi bizottságának és elnöke az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Közgazdasági Szakosztályának. Részt vett a Mezőgazdasági Szociálpolitikai Tanács

hogy Czettler nem túl erős hatástörténete ellenére jelentős életpályát futott be, amely a tudomány felől indult és államigazgatási hivatali pályakezdetés után a politika irányába haladt. Ugyanakkor munkássága – a hangsúlyeltolódások mellett – mindvégig megőrizte többszólumúságát.¹⁶

Nézetei azért is tarthatnak számot az érdeklődésre, mert olyan prizmán át láttatják a magyar agrárium egykorú valóságát, a mezőgazdaság és a mezőgazdaságból élők helyzetét, amely gyakorlati problématerületek elméleti szintű megközelítését nyújtja. És fordítva is igaz: mivel a politikai elit tagjaként egész életét a magyar vidék, az agrárium tanulmányozásának szentelte, az is kitartóan érdekelte, hogy mit lehet átvinni a tudományból a politikába és s ezen keresztül a gyakorlatba, azaz saját tudományos belátásaiból mit tud megvalósítani. Így életpályája arra is példa lehet, hogy a dualizmus idején professzionalizálódó szaktudományos értelmiség és a politikai elit körei között milyen kölcsönhatások működhettek, röviden: milyen értelemben lehetett politikaformáló a tudomány és tudományformáló a politika, s mi volt ennek a sajátos mintázata Czettler esetében.¹⁷

Életművén belül az agrár-szociálpolitikai koncepció önmagában is komplex, jórészt feltáratlan terület, miközben az agrár-szociálpolitika a mai napig sem tartozik magától értetődően a szociálpolitika történetének tárgykörébe. Czettler elképzeléseit vizsgálva lehetőség nyílhat egyrészt az agrárius gondolkodás változásának nyomon követésére, másrészt rajtuk keresztül az agrár-szociálpolitika saját jogon is a szociálpolitika terepében belül kaphatna helyet.

Nagyrészt ideológiai okai voltak annak, hogy a polgári korszak szociálpolitikáját a történetírás sokáig általában véve is mint kiúttalan „szegénypolitikát” láttatta.¹⁸ Természetesen 1945 előtt Magyarország sem a mai értelemben, sem a korszak nyugat-európai színvonalán nem volt „jóléti állam”, de már elindult az országban az a törvénykezés, illetve születtek olyan szociálpolitikai intézkedések, amelyek alapján ma úgy ítélnék meg, hogy a szociálpolitikai fejlődés iránya ekkor még legalábbis egybeesett a nyugati-európai országok hasonló tendenciáival.¹⁹ Amit azonban a polgári korszakban megvalósult

munkájában, ügyvezető alelnöke volt az Országos Gazdasági és Szakoktatási Tanácsnak, és sok egyéb mellett elnöke lett a Teleki Pál által alapított Darányi Ignác Agrártudományos Társaságnak is.

¹⁶ Czettler 1901-től a Földművelésügyi Minisztériumban vállalt állást és 1908-as németországai tanulmányútjáiig hat és fél év alatt a minisztérium négy főosztályán szerzett államigazgatási gyakorlatot: kezdetben a Közgazdasági Osztályon volt gyakornok, majd a Munkásügyi Osztályon a kodifikációs bizottsága tagja lett. 1905-ben a föld-tehermentesítés és a mezőgazdasági hitelügy rendezésére indított országos akció előadója, 1906-ban pedig a Törvény-előkészítő Osztály munkájába kapcsolódott be. Tóth Pál Péter: Bevezető. In: Czettler: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 12.

¹⁷ Szabó Miklós szerint „[a]z újkonzervatív s azon belül mindenekelőtt az agrárius mozgalom [...] iskolája s szerveződési kerete a dzsentroid középosztály politikai önállósulásának”. Ilyen értelemben Czettler életpályája akár tipikusnak is mondható. Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Bp., 2003. 172. Schlett András a magyar agrár-közgazdaságtan német mintájának követői között említi Czettler Jenőt, mint olyan szerzőt, aki a gyakorlati hasznosulás számára írta elméleti műveit is. Schlett ebbe a kategóriába sorolja még Ihrig Károlyt és Matolcsy Mátyást is. Schlett András: *Megkésetttség – nyitottság – kettős erőter.* *Agrártörténeti Szemle* 50 (2009) 217–230.

¹⁸ Gyáni Gábor: *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. Bp., 1994. (História Könyvtár) 10–14.

¹⁹ Gyáni Gábor: *Társadalmi struktúrák és szociálpolitikai kihívások a két világháború között*. In: *..... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Szerk. Pásztor Cecília. Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 62. és Tomka Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Bp., 2003. 66.

jóléti fejlődésnek nevezhetünk, az szinte kizárólag a városi munkásrétegekre vonatkozott, a szociálpolitikai intézkedések a mezőgazdasági munkavállalók többmillió táborára szinte egyáltalán nem terjedtek ki.²⁰ Ezért a szociálpolitikai szakirodalom is elsősorban az ipari munkásság szociális jogainak fejlődését és az elsősorban rájuk vonatkozó társadalombiztosítás kialakulását vizsgálja.²¹ S amint a mezőgazdasági munkavállalókra vonatkozó szociálpolitikai intézkedések nagyságrendekkel elmaradtak az ipari munkásság és középrétegek szociális biztonságának garantálására tett lépésektől, úgy Czettler vonatkozó nézetei sem válhattak a szociálpolitikai gondolkodás történetének részévé.²² Mindezek következtében történetírásunk – amennyiben foglalkozott vele –, az agrárius eszmerendszer fiatalabb generációjának képviselői között, illetve Bernát István, Rubinek Gyula és mások mögött, elsősorban agrárpolitikai szakíróként rögzítette helyét. Erre az alakulásra is érvényes lehet azonban, amit Pölöskei Ferenc kritikusan írt a 19. és 20. század fordulójának politikai vitái kapcsán:

„A legutóbbi évtizedek történetírása pedig, mivel elsősorban az ipar és a kereskedelem fejlődését méltányolta, az agrárérdekek korabeli védelmét mindenféle elemzés mellőzésével anakronizmusnak tartotta. Képviselőket a gazdasági fejlődés akadályozóiként aposztrofálták, figyelmen kívül hagyva a korabeli állapotokat; nézeteiknek csak egy kis részét ismertették.”²³

Tanulmányommal ennek a hiányosságnak a pótlásához szeretnék hozzájárulni. Czettler agrárpolitikai koncepcióját olyan értelemben és azzal a céllal veszem górcső alá, hogy körülhatárolható legyen, hol kezdődött számára a szociálpolitika illetékessége, és láthatóvá váljon, a mezőgazdasági szociálpolitikáról vallott nézetei hogyan épültek rá agrárpolitikai nézeteire.

- ²⁰ Bódy Zsombor megjegyzi a szociális kérdés kezelésének alternatíváiról írt tanulmányában, hogy a parlamenti képviselők többsége személyében és választóin keresztül is inkább a mezőgazdasághoz kötődött, számukra kevésbé volt problematikus az iparban szociálpolitikát kezdeményezni. Ezzel szemben pusztán elvi kérdésként merült fel, hogy a társadalombiztosítási rendszert a mezőgazdaságra is ki kell-e terjeszteni. Bódy Zsombor: A „szociális kérdés” kezelésének alternatívái a 19. század végén. *Korall* 5–6 (2001) 72–93.
- ²¹ Gyáni: Társadalmi struktúrák és szociálpolitikai kihívások, 63. és Tomka: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon*, 60.
- ²² Kivételt képez ez alól Hámori Péternek az agrár-szociálpolitika kezdeteiről szóló tanulmánya, amelyben érinti Czettler működését is. Hámori Péter: A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei. *Századok* 137 (2003) 3–42.
- ²³ Továbbá: „Az egymással egyben-másban – de semmiképpen az alapkérdésekben – szembenálló, vagy vitázó álláspontokat egy nagy arénába tereltük s egymásnak ugrasztottuk. Közülük mi magunk szerveztünk – jórészt néhány évtizeddel később – táborokat, s megneveztük vezéreiket is: Tisza Istvánt a merkantilisták, gróf Károlyi Sándort az agráriusok élére tettük, s az összes többi politikust, legalábbis többségüket valamelyikük mögé csatasorba állítottuk.” Pölöskei Ferenc: Birtokviszonyok és viták a századfordulón (Tisza István, Darányi Ignác, gróf Károlyi Sándor, Rubinek Gyula). *Agrártörténeti Szemle* 48 (2007) 145–146., 153.

Az agrárius

Czettler két meghatározó tematika, az agrár- és a szociálpolitika metszéspontját keresve építette fel életpályáját. Munkásságának kritikusai ebben feloldhatatlan ellentmondást látnak, amely a nagybirtokrendszerrel védelmező agrárius alapállás és a mezőgazdasági munkavállalókra kiterjesztett állami szociálpolitika szükségességének hangoztatása között feszül. Eszerint Czettler korabeli fokozatos elszigetelődését elsősorban az okozhatta, hogy miközben a mezőgazdasági termelés és a nemzetgazdaság szempontjából szükségesnek tartotta a nagybirtokrendszer fennmaradását, szociálpolitikai intézkedéseket is sürgetett. Míg előbbit a radikális földreform akár bal-, akár jobboldali hívei, utóbbit a nagybirtokos nyomásgyakorló csoportok utasították el.²⁴

Baloldali kritikusai felismerték ugyan, hogy Czettler számára a szociális szempont lényeges elem és nem pusztán formális érdeklődés tárgya, hiszen a magyar mezőgazdasági szociálpolitikának több írást,²⁵ majd egy több mint ezeroldalas művet is szentelt, és ezek szaktudományos alapossága kétségbevonhatatlanná tette szerzőjének a téma iránti elkötelezettségét,²⁶ ám úgy vélték, „Czettler [...] kisbirtok és munkásvédelmet akar csinálni a nagybirtok javára”,²⁷ vagyis szociálpolitikai intézkedéseket csak addig a mértékig javasol, ameddig azok a fennálló rendszer stabilizációját szolgálják. E kritika konkrét történeti hátterét nyilvánvalóan a 19–20. század fordulójának agrárszocialista mozgalmi képezték.²⁸ Az agrárius helyzetének értékelése és a jövőjéről való gondolkodás azonban Czettler tudományos jelentkezésekor már évtizedek óta a véleményeket több törésvonal mentén megosztó viták részét alkotta, és e viták közepette az a pozíció, amelybe Czettler a saját szociálpolitikai elképzeléseivel beleállt, túlmutatott a pusztán aktuálpolitikai véleménykülönbségeken.²⁹ Így Czettler álláspontjának baloldali kritikájában is nagyobb súllyal esett latba, hogy úgy ítélték meg: számára a szociálpolitika tulajdonképpen középosztály-politika,³⁰ amely az önálló paraszti kisegzisztenciák és az árutermelő családi gazdaságok megerősítését, a középosztály felé tartó társadalmi mobilitásuk szorgalmazását jelenti, nem pedig az agrárszegénység problematikájának társadalomkritikai értelmezését – s így Czettler végeredményben a kapitalizmus fennmaradását támogatja.

²⁴ Erről Czettler életművét mérlegre téve Gunst Péter tűnődik a Tóth Pál Péter által szerkesztett Czettler-kötet, a *Mezőgazdaság és szociális kérdés* kapcsán. *Budapesti Könyvszemle* [BUKSZ] 9 (1997) 221–222.

²⁵ Pl. Czettler Jenő: *A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája*. Bp., 1905.; Uő: Szükségünk van-e szociálpolitikai egyesületekre? *Magyar Gazdák Szemléje* 11 (1906) 358–370.

²⁶ Czettler Jenőnek a *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika* című írása 1914-ben jelent meg Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia 1917-ben jutalomban részesítette.

²⁷ Balkányi Béla: *Mezőgazdasági szociálpolitika*. *Huszadik Század* 16 (1915) 31. köt. 302. [Recenzió.]

²⁸ Egyúttal utalás is lehetett Czettler részvételére az 1907. évi XLV. tc., az úgynevezett cselédtörvény kodifikációs munkáiban.

²⁹ Az agrárkérdés az 1880-as évektől, az európai nagy agrárválság idejétől került a tudományos és politikai érdeklődés homlokterébe Magyarországon. Az 1890-es éveket az agrárius-merkantil vita uralta, a polgári radikális, illetve baloldali kritikák inkább a századforduló után – Czettler pályakezdésének időszakától – jelentek meg. Pölöskei: *Birtokviszonyok és viták a századfordulón*, 145–169.

³⁰ Kiss Mária Rita: *Társadalomkritika és társadalompolitikai koncepciók a dualizmus kori Magyarországon*. In: *Fejlesztés a magyarországi társadalom- és szociálpolitika történetéből*. I–II. Szerk. Cora Zoltán – Kiss Mária Rita – Olasz Lajos. Szeged, 2020. I. (Tanulmányok a kiegyezéstől a rendszerváltásig [1867–1989]) 34.

Czettler agrárius oldalról a kapitalista világgazdasági rendszert, mint az „ingótöke” uralmát, részletesen és alaposan bírálta ugyan, és annak világát, mint a mezőgazdaságtól lényegileg idegent mutatta be,³¹ létjogosultságát valóban nem vitatta. Nem rokonszenvezett sem a feudális múlttal, sem egy utópisztikus közösséggelví jövővel.³² Kapitalizmuskritikája a jobbágyfelszabadítás és a birtokviszonyok átrendeződése ellenére, sőt részben ezek következtében is hátrányokat felhalmozó, majd válságba jutó magyar agrárium kiút-keresésének, e kiút-keresés – egy ágazati politika érdekei mentén kifejtett – programjának a része volt. Szociális reformjavaslatai is ezen az értelmezési kereten belül jelentek meg. Czettler így látta biztosíthatónak, hogy

„... a szociálpolitika [...] ezáltal a nemzeti élet megerősödését biztosítsa és a mai individualista termelési rendszert a szociális összeroppanástól megóvja. Ennek munkaterei: a birtokpolitika, a hitelügy, a termelékenység fokozása, az anyagbeszerzés és értékesítés reformja, a szövetkezetek létrehozása, az egészségügy és jogvédelem, az erkölcsi és szellemi élet ápolása.”³³

Érvelésének kiindulópontja, hogy a kis- és nagybirtokot egyaránt a kapitalizmusnak a mezőgazdaságra gyakorolt negatív hatásai teszik próbára, ezért érdekeik a birtok nagyságától függetlenül azonosak. E feltételezésből kiindulva Czettler olyan átfogó megoldásban gondolkodott, amely egyszerre szolgálná a kis- és nagybirtokos osztályok érdekeit. Úgy látta, a 19. század végére a kapitalizmus a teljes mezőgazdaságot és az egész vidéki társadalmat átalakította, és egy évezredes, organikusan kialakult, civilizációteremtő rendszert roncsolt szét, amelyben kis- és nagybirtok egymást kiegészítve létezhetett.³⁴ A jobbágyfelszabadítás pozitív hatásait elismerte ugyan, és úgy értékelte, hogy a szabad verseny kapitalizmus kezdetben hozott előnyöket a mezőgazdaság számára:

„A gazdasági szabadság és az egyéni felelősség, kapcsolatosan a nagy fogyasztópiacok alakulásával és az értékesítés lehetőségének növekedésével, jelentékeny változást idézett elő az évszázadokon keresztül elmaradt mezőgazdaságban. [...] Tagadhatatlan, hogy ezeknek a változásoknak részük volt a mezőgazdaság üzeme[c]hnikai javulá-

³¹ Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 77–111. Mint írja, a szabad verseny az ingótöke uralmát hozta el a mezőgazdaság fölé, „a gazdák alatt megmozdul a föld”. Uo. 47.

³² „A nyár nem váltotta be a tavasz reményeit” – írta Bernát István, a reformkor nemzeti liberalizmusáról és a dualizmus korának szabadelvűségéről. Ezt a véleményét minden bizonnyal Czettler is osztotta. Bernát István: *A magyar demokrácia múltja, jelene, jövője*. Bp., 1904. 27. Másrészt Czettler alaposan ismerte a marxizmus szakirodalmát, erről bőven értekezik *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika* című művében. Vitatja például Marxnak azt a nézetét, mely szerint az iparosodás a nagyobb szociális jólét forrása lenne, és kiáll amellett, hogy a földművelés az egész civilizáció alapfeltétele, így az igazi gazdaságpolitika sem nélkülözheti a földművelés „istápolását”, mert „azé az ország, akié a föld”. Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 69–77.

³³ Uo. 8.

³⁴ Uo. 35. A továbbiakban részletesen beszél a városba tódulásról, a kivándorlásról, a tanyásodásról, az abszintizmusról (amely alatt azt érti, hogy a gyermekeket a családok már nem a paraszti kultúrára nevelik) és az egykézésről. Uo. 36–60.

sában, aminek következtében a mezőgazdaság intenzitása a XIX-dik században jelentősen fokozódott.”³⁵

Azonban a negatív következmények taglalása után Czettler azt a következtetést vont le, hogy az új helyzet „hátránya az agrárszociális kérdés” megjelenése lett, amely „a modern kapitalizmus és a mezőgazdaság valós viszonyának” következménye és kifejeződése.³⁶

A kivezető út vonatkozásában az állam gazdasági és szociálpolitikai intervencionizmusa mellett voksolt. Ekként érvelt:

„Maga a gazdasági liberalizmus, szembe helyezkedvén a mezőgazdaság fejlődését hátrányosan befolyásoló kötött gazdálkodással [...] a mezőgazdaság érdekeit szolgálja. [...] Mégis ennek a gazdasági elvnek uralma alatt tör ki az agrárkrízis a szabadverseny hatása alatt. A gazdaosztály válsága a tudományos agrárpolitika születését eredményezte, s ennek első feladata volt, hogy az államot a be nem avatkozás gondolatával szemben bizonyos akciók megindítására bírja a mezőgazdaság érdekében.”³⁷

Véleménye szerint egy széles spektrumú állami agrárpolitikai és mezőgazdasági szociálpolitikai eszköztárra lenne szükség, amely az agrárszocialista mozgalmakat is lecsendesítheti, hiszen „[a] szociális kérdés nemcsak a vállalkozói nyereség és munkabér kellő arányáért folyó küzdelem, hanem két ellentétes, távoli osztálynak egyrészt az uralmi viszony, másrészt az osztályöntudat alapján álló harca, amely ellentétes törekvések között csak az állam és társadalom szociálpolitikája és a munkásvédelmi törvények létesítenek megnyugvást”.³⁸

Czettler megnyilatkozásaiban a liberalizmussal szembeni neheztelés felhangjai az első világháborút követően nemzetpolitikai szempontokkal is bővültek és egyre erőteljesebben szólaltak meg. A „nemzetfenntartó nagybirtok” motívuma és egy mérsékelt földreform támogatása mindkét kérdéskör nemzetpolitikai vonatkozásai miatt fakadhatott ugyanarról a tőről gondolkodásában, és így számára az új körülmények közepette nemhogy nem álltak egymással ellentétben, hanem egyenesen kiegészítették egymást.³⁹ Már 1916-ban úgy írt a parasztságról, mint „amely a nemzeti megújulásnak örökös kútforrása”, és nehezményezte, hogy „[v]alahogy elidegenedett a magyar intelligentsia a magyar paraszttól”.⁴⁰ Véleménye szerint ebben a helyzetben a háború hozott lényeges változást: „A háború első szélrohama elűzte a gonosz álmokat. Az eddig alvó óriás, a magyar paraszt öklének egy suhintására összetört a tükör, amelyből eddig a magyarság torzképe

³⁵ Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 46.

³⁶ Uo. 61.

³⁷ Czettler Jenő: Az agrárpolitika új útjain. *Magyar Gazdák Szemléje* 28 (1923) 465–466.

³⁸ Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 40.

³⁹ A „nemzetfenntartó nagybirtokról” és a telepítés nemzetpolitikai szerepéről lásd Bartha Ákos: Utak a földreformhoz és a megvalósult földreform. In: *Történeti Tanulmányok*. XVIII. Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen, 2010. [2012.] 163–180.

⁴⁰ Czettler Jenő: A magyar földműves és a magyar jövő. In: uő: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 26.

vigyorgott ránk.”⁴¹ Czettler meggyőződése szerint a parasztság reális helyzetének felmérése és javítása ezek után nemzetpolitikai feladatként állt az értelmiség és a politikai elit előtt, ám ez nem jelentette magától értetődően a radikális földreform feltétlen igényését. Ő 1920 után sokkal inkább a telepítés gondolata mellett tette le a voksát, míg a birtokpolitikában a nagyüzem létjogosultsága mellett érvelt, annak termelékenységét és exportképességét nemzetgazdasági és egyúttal nemzetpolitikai tekintetben is fontos szempontnak tekintette.⁴² Álláspontját egy helyütt így összegezte: „A föld nem azé, aki megműveli, sem nem azé, aki telekkönyvi tulajdonosa, hanem az egész nemzeté.”⁴³ Czettler agrárius eredetű nézetei tehát 1920 után sem változtak, sőt az 1918–1920 közötti politikai és gazdasági válság felerősítette kritikáját. Ezt agrárvonatkozású témák esetén a továbbiakban elsősorban mint konzervatív, keresztény pártalakulatok politikusa fejtette ki parlamenti felszólalásaiban.⁴⁴

Czettler a szövetkezetek témájában szükségképpen a marxista elképzelésekkel szemben foglalt állást. A termelőszövetkezet ideáját és a mögötte felsejlő tervszerű központi gazdaságirányítás eszméjét elutasította,⁴⁵ ragaszkodott a magántulajdon szentségéhez, és a gazdálkodás saját természetes időrendjét, illetve kalkulálhatatlan természeti körülmények közrejátszását – mint az ipartól alapfeltételeiben különböző adottságot – olyan tényezőnek tekintette a mezőgazdaságban, amely indokolja az agrárszféra külön útját.⁴⁶

„A kisgazdának sem tudása, sem tőkeereje nincs ahhoz, hogy termelését a világpiac konjunktúráinak megfelelően alakíthassa át, illetőleg évről-évre e konjunktúrák változásához igazodhassék. Ellentmond ennek a földművelés belső szervezete is, hiszen a termelés hosszú tartama a konjunktúrák kihasználását megnehezíti. [...] A kisgazda intenzív többtermeléssel hasztalan igyekszik a modern gazdasági életbe beilleszkedni, mert a gazdasági élet gyorsabban halad, mint a gazda.”⁴⁷

A kapitalista gazdasági viszonyok között a családi önellátásra termelő kisüzemeknek a piaci ártermelés felé való kinyitásban látta azt a kapcsolódási pontot, ahol a parasz-

⁴¹ Czettler: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 27.

⁴² Lásd erre Czettler Jenő felszólalását a nemzetgyűlés 1920. november 8-i ülésén, a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezések vitáján. Uo. 293–303.

⁴³ Czettler Jenő: A földbirtok-politika közgazdasági és szociális vonatkozásai. In: uő: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 83. Ugyanez a gondolat több írásában is nyomon követhető: pl. uő: *Földbirtok-politika*. In: uo. 42–53. Parlamenti beszédeiben is többször hasonló megközelítésben tárgyalja az agrárium kérdéseit.

⁴⁴ Ilyenek pl. az 1920. november 8-án a földreformmal kapcsolatban, az 1923. március 7-én az alföldi erdők telepítése tervezetével kapcsolatban és az 1926. február 16-án a „mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiszolgálat létesítése és fenntartása” törvénytervezet általános vitája során elhangzott beszédei. Czettler: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 293–303., 370–382., 447–453.

⁴⁵ Szembehelyezkedett pl. Dániel Arnold nézeteivel a szövetkezeti formákról. Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 163–177.; Dániel Arnold: *Föld és társadalom*. Bp., 1911. 180–187.

⁴⁶ A paraszti földmagántulajdon kérdését a jobbágyfelszabadítás következtében történetiségében látta, és állami oldalról a földjára-elmélet kidolgozását, illetve az öröklési rendszer szabályozását látta olyan eszközöknek, amelyekkel a kisüzemek életképességét és ezáltal a nemzetgazdaság szempontjait is az egyéni érdek sérelmének minimalizálásával szolgálhatja.

⁴⁷ Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 98.

ti gazdálkodás még leginkább illeszthető a szabad versenyes kapitalizmushoz. A szövetkezetek létjogosultsága is ezen a ponton lép be érvelésébe. A fogyasztási, értékesítési és hitelszövetkezetek létrehozásában ugyanis olyan kezdeményezést látott, amely a kapitalizmus körülményei között az egyéni gazdálkodás gyenge gazdasági erejéből következő hátrányokat kompenzálhatja, a kockázatokat csökkentheti, és a gazdatársadalom számára a hiányzó pénzügyi és vállalkozási ismeretek esetleges pótlására is módot adhat. Erről így írt:

„A munkásosztály sorsának javítása körül nagy hivatása van a szövetkezeti eszmének, amellyel oly nehezen tudnak vagy akarnak a mezei munkások megbarátkozni. Pedig ha valami segíthet rajtuk, az a szövetkezés. Termelőszövetkezetet a mezőgazdaságban bajos létrehozni, miután az üzem természete individuális, de a háziipar nagyobb arányú fejlődése csak úgy remélhető, ha a munkások és kisgazdák anyagbeszerző és értékesítő szövetkezetbe tömörülnek.”⁴⁸

A szövetkezeteket pártoló javaslatai ugyan alapvetően a szövetkezés általa is tanulmányozott német teoretikusainak főbb elképzeléseit fogalmazták újra,⁴⁹ ám jól kifejezik, hogy ő maga milyen korrekciós lépéseket tartott lehetségesnek Magyarországon annak érdekében, hogy a korlátozatlan piaci viszonyok káros hatását az agrártársadalomra mérsekelní lehessen.⁵⁰

Czettlernél a földbirtok rentabilitása abszolút érvként szolgált egy bizonyos birtoknagyság mellett. Ez felülírta számára a földosztások és földreformok demokratizáló hatásába vetett közvélekedés optimizmusát: ő nem látta életképesnek és ezért hosszú távon kontraproduktívnek tartotta a kis- és törpebirtokok tömegének létrehozását. Birtokpolitikai nézeteiben az öröklési rendszer és a demokratikus célzatú földosztások egyaránt a piacra termelő kisüzemek szétaprózódásának veszélyét hordozták. Meggyőződése szerint ezzel szemben a különböző szövetkezetek segíthették a talpon maradást. „A mi ideálunk, hogy Magyarország mezőgazdasági termelését, a nagyüzemek és középüzemek arányos fenntartása mellett [...] különböző szövetkezetekbe tömörített, 20-30 holdas intenzív kisgazdaságokra építsük fel” – írta számszerűsítve is azt a birtokméretet, amelyet már működőképesnek tartott.⁵¹ Ez az állítása egyúttal azt is megmutatja, hogy Czettler hol húzta meg a határt közgazdasági és szociálpolitikai eszközrendszer között.

A nagybirtokos-érdekképviselői politika kezdeteihez képest látható, hogy Czettler – aki tudományos pályafutását már a századforduló után kezdte – máshova helyezte a hangsúlyokat a birtokpolitika és a szövetkezeti politika témájában, mint elődei. Ezek az

⁴⁸ Czettler: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája. In: uő: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 105–106.

⁴⁹ Czettler elképzeléseire a legnagyobb hatást Martin Fassbender, a Friedrich-Wilhelms-Universität mezőgazdasági főiskolájának szövetkezőestannal foglalkozó tanára munkássága tette, akivel 1908-as németországi tanulmányútján ismerkedett meg. A *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika* című munkájában Fassbendernek több írását idézi, takarékszövetkezetekkel kapcsolatban elsősorban a *Der ländlichen Spar- und Darlehnskassenvereine nach Raiffeisen's System* [Münster, 1890.] című munkáját.

⁵⁰ Fehér György: *A származás kötelez. Gróf Károlyi Sándor, 1831–1906.* Bp., 2019. 214–341.

⁵¹ Czettler Jenő: A Magyar Gazdaszövetség és a birtokreform. In: uő: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*, 63.

új hangsúlyok szociálpolitikai irányba nyitották ki gondolkodását. Agrárius miliókból érkezve mindvégig szükségesnek tartotta ugyan a nagybirtok fennmaradását, ugyanakkor ismerte a paraszti népesség túlnyomó részének valós helyzetét, és különösen a mezőgazdasági munkavállaló rétegek nehézségei sarkallták arra, hogy bizonyos reformokat és rájuk is vonatkozó szociálpolitikai intézkedéseket javasoljon.⁵² A nagy-, közepes és kisgazdaságok békés egymás mellett élését a termelési ágak különbözőségében, az intenzív gazdálkodáshoz való viszonyában és a mezőgazdasági exportban betöltött eltérő szerepeik miatt tartotta elképzelhetőnek, míg a 20 hold alatti gazdálkodás világában a birtoknagysággal fordított arányban egyre inkább a mezőgazdasági szociálpolitika illetékességi területét jelölte ki.⁵³

A szociálpolitika

Czettler a szociálpolitikát a „kisemberek helyzetével foglalkozó tudományként” definiálta, amelynek célja a szociális prevenció, vagyis „az alsóbb társadalmi osztályok helyzetének az összesség érdekében álló felemelése, alásüllyedésük megakadályozása”.⁵⁴ Megközelítésében ez a cél indokolja egy önszegélyezésen és önkéntességen túli állami szociálpolitika létjogosultságát is. Úgy vélte, „[a] szociálpolitika javított individualizmus, amely az eléje kítűzött célokat nem erőszakos eszközökkel, de a törvényhozás és a közigazgatás útján igyekszik elérni”.⁵⁵ Ezen belül:

„... [a] mezőgazdasági szociálpolitika, mint tudomány az általános társadalmi politika azon ágát képezi, amely a mezőgazdaságból élő osztályok anyagi- és kultúr helyzetének szerves javításával foglalkozik. Mint [...] aktív politika, a szervezett társadalom által a főnti cél érdekében létesített jogi, gazdasági, kulturális stb. intézmények összességét jelenti.”⁵⁶

Miután elkülönítette a szociális szférát a gazdaságpolitikától, a szociálpolitikát a továbbiakban a jótékonykodás és a pauperizmus kezelésének tradicionális formáitól is megkülönböztette. Megközelítésében így a szociálpolitika végső soron azt a hiátust volt hivatva

⁵² Hámori: A magyarországi agrár-szociálpolitika kezdetei, 14–19.

⁵³ Ez természetesen nem egy statikus rendszer, a regionális különbségeket, történeti hagyományokat, a termelés szerkezeti különbségeit ugyanúgy figyelembe vette, mint a gazdaságpolitikai környezet hazai és nemzetközi változását. Rendszere tehát nemcsak a birtokpolitika, hanem a szociálpolitika terén is differenciáltnak mondható. Ugyanez az agrártársadalom teljes vertikumát egy organikus egészként tételező és így az osztályszempontokat kiküszöbölő helyzetelemzés az Alföld kapcsán: Scherer Péter Pál: Így látom én. In: *Hivatalos falukutatók. A vidéki Magyarország leírása 1930 és 1940 között.* Szerk. Bíró Judit. Bp., 2006. 276–341. Scherer ezt az eredetileg 1938-ban megjelent írását Czettler Jenőnek ajánlotta, és Czettler nyomdokain jár a nagybirtok és kisbirtok termelési ágankénti különböző eredményeit egy egymást kiegészítő rendszerként elemző másik munkájában is. Lásd Scherer Péter Pál: *A nagybirtok.* Bp., 1939. 52–274.

⁵⁴ Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 187. és 190.

⁵⁵ Uo. 182.

⁵⁶ Czettler: *A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája*, 88.

betölteni, amelyet a gazdaságpolitika és a szegénypolitika között észlelt. Konkrét intézkedések szintjén a mezőgazdaság vonatkozásában a szociálpolitikának Czettler szerint magába kell foglalnia az adatgyűjtés rendszeressé tételét, a szakoktatás megszervezését, a közegészségügy korszerűsítését, a telepítést és az államilag támogatott lakáspolitikát, ám nem tartotta reális célkitűzésnek a mezőgazdasági munkavállalók társadalombiztosításának általános, államilag kialakított jogi és intézményi keretrendszer szerinti megvalósítását.⁵⁷ Mindazonáltal folyamatosan érvelt amellett, hogy a szociálpolitikának nemcsak az ipari munkásosztállyal kellene foglalkoznia. A mezőgazdasági szociálpolitika

„... célja éppen az, hogy a mezőgazdasági szociális kérdés megoldására vonatkozó terveket ép[p] olyan külön rendszerbe foglalja, mint ahogy az ipari szociálpolitika tette az ipari szociális kérdéssel, és ezáltal a mezőgazdasági szociális kérdés egyenrangúságát úgy a tudományban, mint a gyakorlatban biztosítsa, s annak megoldását minden téren és tényezőnél előmozdítsa...”⁵⁸

Az e sajátos mezőgazdasági szociálpolitika által restituált magyar parasztság útja Czettler elképzelései szerint organikusan fejlődhetett volna a piaci ártermelő kisgazda-társadalom önálló és önsegítő közösségei irányába, amelynek példáját Nyugat-Európában és főként Dániában látta megvalósulni.⁵⁹

A Czettler által mindvégig példaképnek tekintett Darányi Ignác nevével fémjelzett törvényekkel kapcsolatban Gyáni Gábor fogalmazta meg elsőként azt, hogy ezeket úgy is kezelhetjük, mint „valamiféle szociális (szociálpolitikai) intézkedéseket”. Így például a rabszolgatörvényként emlegetett 1898. évi II. tc. „komoly lépést tett abba az irányba, hogy ugyanolyan, vagy közel azonos munkaviszonyt honosítson meg a mezőgazdaságban, mint ami [...] az iparban és a városokban már jó ideje természetesnek hatott”, s ennek hosszabb távon szociálpolitikai jelentősége lett.⁶⁰ Czettler munkássága kapcsán hasonlóképpen elmondható, hogy főként mezőgazdasági szociálpolitikáról vallott elképzeléseiben ő is előremutató elemeket dolgozott ki és ajánlott megfontolásra tudósként és a politikai elit tagjaként. Így egyfajta hídszerepet töltött be az agrárius érdekcsoportok és a tudományos innováció között, ahol mindkét irányban egyeztetni próbált. Gondolkodásának is határt szabott azonban az, hogy a Horthy-korban a szociális kérdés mindvégig súlyos politikai kérdés is maradt, amelynek válaszkísérletei egyre inkább egyet jelentettek az ország társadalmi fejlődéséről, modernizációjáról és egyúttal demokratizálásáról való gondolkodással. Czettler pedig ekkor és a második világháború után kialakuló új politikai rendszerekben is kitartott klasszikus újkonzervatív meggyőződése mellett, amelyet csupán túlhaladt, de nem cáfolt számára a történelem.

⁵⁷ Czettler: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikája, 90–103.

⁵⁸ Czettler: *Magyar mezőgazdasági szociálpolitika*, 229.

⁵⁹ Uo. 281–286.

⁶⁰ Gyáni Gábor: A szociálpolitika első lépései hazánkban. Darányi törvényei. In: *Uő: Történelemszinkurzusok*. Bp., 2002. 213.; Uő: Nyugtalan századvég. Az agrárszocializmus új megközelítése. In: *Paraszi kiszolgáltatottság – paraszti érdekvédelem, öngazgatás*. Szerk. Erdmann Gyula. Gyula, 1994. 19. Ugyanezt már evidenciaként tárgyalja Fehér: *A származás kötelez*, 80–81.

CONTENTS

STUDIES

- István Tringli** *Hungarian Customary Law and Protestant Natural Law in Hungarian* 173
Zsófia Kádár *Churchmen on the Lower Table of the Hungarian Diet, 1608–1688* 203

REFLECTIONS OF THE PEASANT WORLD

- Gergely Krisztián Horváth** *The Execution of the Hungarian Abolition of Peasant Serfdom and its Historiographical Perceptions* 251
László Tompa *From Smallholders to Giant Estates. Contract Tenant Peasantry in the Counties of Veszprém, Sopron, Borsod and Bihar* 269
Gábor Csikós *”... more fools have to be produced for the state”. The Physiological Limits of Stalinist Social Engineering, 1952* 295
Éva Petrás *The Social Question in Changing Perspectives. The Agrarian Social Political Concept of Jenő Czettler* 315
Máté Gárdonyi *”The Countryside is our Playground”. Ecclesiastico-political Struggles, Catholic Social Organisation and the Problems of Provincial Hungary in the late Nineteenth Century* 327
-

E számunk szerzői

Csikós Gábor, tudományos munkatárs, BTK – NEB Vidéktörténeti Témacsoport ● Gárdonyi Máté, egyetemi oktató, tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszék ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Vidéktörténeti osztály, kutatócsoport-vezető ● Kádár Zsófia, PhD, tudományos munkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, Universität Wien, Institut für Österreichische Geschichtsforschung ● Petrás Éva, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala ● Tompa László, segédlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára ● Tringli István, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Középkori osztály, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknak: 1000 Ft

